

УДК 821.161.2:82-1

АЛІТЕРАЦІЯ ТА АСОНАНС У ПОЕЗІЇ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

С. Є. Ковтун

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-74*

У статті розглянуто питання алітерації та асонансу в ліриці Миколи Вінграновського. Простежено їх зв'язок з іншими евфонічними явищами, а також тропами та стилістичними фігурами. Підкреслено особливу евфонічну майстерність автора.

Ключові слова: алітерація, асонанс, евфонічні явища, символ, тропи, вираження.

Звуки, їх сполучення, звуконаслідувальні комплекси та слова є головними ресурсами фоніки. По-особливому добираючи слова, організовуючи повторюваність тих чи інших звуків або ж їх сполучень, авторам вдається створити неповторні образи, передати думки та викликати певні асоціації.

Головними евфонічними явищами є рима, алітерація, асонанс та звуконаслідування. Вони становлять собою потужний корпус фонетичних засобів, що є надзвичайно важливими чинниками формування художньої якості поетичного тексту. Аналізуючи літературознавчі підходи до тлумачення поняття “звукова метафора”, Борис Томашевський наголошував на “використанні звука як певного еквівалента змісту, як чогось, рівносильного слову”. При цьому він характеризував прийоми “повтору фонем або цілих їх груп”, “звукових аналогій”, завдяки яким “виникають своєрідні звукові асоціації” [11, с. 97, 90-91].

Аналогічної думки дотримувався Роман Якобсон, називаючи різноманітні евфонічні явища (риму, алітерацію, асонанс тощо) “проявом поетичного паралелізму, який неминуче встановлює між звуком і смислом відношення граматичної або лексичної еквівалентності чи контрасту” [12, с. 90]. Сергій Бурого вважав, що “в алітерації, асонансах і римі втілене тембральне забарвлення поезії” [2, с. 128].

Деякі літературознавці називали риму, алітерацію, асонанс та звуконаслідування різновидами фонетичних фігур. Зокрема, Володимир Домбровський стверджував, що вони “служать для піднесення звучності й гармонії стилю” та “мають найширше застосування в поетичному стилі” [5, с. 112]. Говорячи в цьому контексті про “музику” поетичного слова, літературознавець наголошував, що “фонетичні фігури, відповідно застосовані, можуть до того піднести співність, мелодійність і гармонію вірша, що поетичне слово діє на нашу душу подібно, як музика, –

не тільки тими образами, що асоціативно поєднані зі словами, але й самою комбінацією звуків і тонів, мелодією й гармонією вірша” [5, с. 124].

Наведені вище судження літературознавців засвідчують, що фонічне багатство поезії, породжене авторською майстерністю звукопису, має здатність впливати на сприймання поетичного твору.

Дослідники творчості Миколи Вінграновського неодноразово підкреслювали важливе значення евфонічних явищ у його ліричних текстах, неабияке вміння за допомогою звуків та їх різноманітних комбінацій передавати певний смисл чи емоції. Скажімо, Людмила Старовойт аналізує художню систему лірики поета крізь призму взаємодії в ній “краси звуку, лінії і барви”, милозвучності як стильової домінанти його поезії. Дослідниця влучно зазначає, що звук у Миколи Вінграновського “працює на створення поетичного образу, його найрізноманітніших граней, на експресивну передачу ліричної емоційної напруги”, актуалізує “магічний внутрішній лад”, поєднуючи звуковий, образний і смисловий плани [9, с. 33-34]. Зазначені особливості естетичної функції звуків у поезіях Миколи Вінграновського вказують на доцільність розглянути питання про евристичний потенціал алітерації та асонансу в його ліриці, що, власне, і є метою пропонованої статті. Завдання дослідження полягає у детальній характеристиці цих прийомів, а також у встановленні загальних закономірностей розвитку майстерності звукопису Миколи Вінграновського на різних етапах його творчості.

Принципових відмінностей у визначенні літературознавчого поняття алітерації немає. Іван Безпечний трактує її, як “повтор одного або кількох приголосних звуків у суміжних або близько розташованих один від одного словах”. Він також зазначає, що алітерація є “додатковим засобом емоційного впливу, свого роду музичний супровід до головної думки висловлювання, що опосередковано виявляє настрій автора. І хоч алітерація відчутна на будь-якому місці, особливої яскравості набуває тоді, коли вона стоїть перед наголошеними складами” [1, 115]. Володимир Домбровський тлумачить алітерацією як “повторення приголосного звука у двох або більше складах”. Особливого евфонічного значення вона набуває, “коли склади наголошені, бо тільки тоді можуть вони сприйматися вухом як однозвучні”. Науковець додає, що “алітерація може розтягатися й на середні склади, якщо вони починаються ідентичним приголосним і є наголошені” [5, 112]. У праці «Засади поетики» дослідниця Магдаліна Ласло-Куцюк дає своє визначення поняття алітерації. Згідно з її тлумаченням, це “повторення однакових приголосних переважно на початку слів, які стоять близько в тексті, або слів, які займають ту саму позицію у вірші або в реченні” [7, 54]. На загал характеризує явище алітерації Анатолій Ткаченко: “повторення однакових приголосних звуків у поетичному чи прозовому тексті”. Вчений припускає випадковий, часто не усвідомлений автором, збіг однорідних приголосних [10, с. 310-311]. Літературознавчий словник-довідник за редакцією

Романа Гром'яка, характеризує алітерацію, як “стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його смислового зв'язку” [8, 28]. Таке узагальнене визначення стане опорним у пропонованій статті.

Фонетичний компонент відіграє особливу важливу роль уже в ранніх поетичних творах Миколи Вінграновського. Яскравим прикладом з позиції емоційно-відчуттєвого сприйняття є поезія «Сміяйтесь вам, мовчати вами...»:

<i>На лист, на сніг, на квіт, на тіні,</i>	5 [н] – 2 [с]
<i>У шелест і нешелестінь,</i>	2 [н] – 2 [с]
<i>Стелить в душевному тремтінні</i>	3 [н] – 1 [с]
<i>Солодку, юну вашу тінь,</i>	2 [н] – 1 [с]
<i>І в світанковім сумовинні</i>	3 [н] – 2 [с]
<i>Прощально нестить шию, ніс</i>	1 [н] – 2 [с]
<i>І сонні соняшники сині</i>	4 [н] – 3 [с]
<i>В солонім сонці сонних кіс</i> [4, с. 20].	4 [н] – 4 [с]

Чергуючи звуки [с] та [н], автор надає поезії особливого звучання, настроює на мінорний лад. Мимоволі в уяві постає образ ліричного героя, який сидить за столиком запашної кави та малює в уяві образ коханої, її тіні, яка падає “на лист, на сніг, на квіт”, “у шелест і нешелестінь...”. За допомогою звуків ліричний герой Миколи Вінграновського наче подумки фантазує, вигадує.

Алітерацією можна відобразити увесь спектр емоцій та відчуттів, показати як любов, так і ненависть, як захоплення, так і відразу, – у такий спосіб вона мимоволі стає звуковим еквівалентом змісту. У поезії «Учора ще я в цьому колі жив...» Микола Вінграновський зображує фальшивість сучасного світу, де не залишилось нічого святого і від якого так прагне втекти його ліричний герой. Сприяє вираженню відповідних переживань алітерація на “ж”. У наведеному чотиривірші вона підсилює значення слів-символів “жовч”, “ніжність”, “жах”, що, тісно переплітаючись в поетичних рядках, витворюють ефект поетичного паралелізму звуку й смислу:

<i>Тут жовч – не жовч. Тут жовч – і та мажорна</i>	4 [ж]
<i>На звуках ніжності з мережі у мережу.</i>	3 [ж]
<i>Убрання в мову, як в одержу,</i>	1 [ж]
<i>Тут не ганьба, не жах, а норма!!!</i> [4, с. 82]	1 [ж]

У поезії «У синьому небі я висіяв ліс...», яка належить до циклу інтимної лірики, Микола Вінграновський передає почуття ліричного героя до своєї коханої, його внутрішні переживання, мрії прожити разом все життя, від того моменту, коли він “висіяв ліс” та “висіяв сні”, аж допоки “той ліс зашумить, і ті сні ізійдуть...”. Сприяє цьому алітерація на “с”:

<i>У синьому небі я висіяв ліс,</i>	3 [с]
<i>У синьому небі, любов моя люба,</i>	1 [с]
<i>Я висіяв ліс із дубів і беріз,</i>	2 [с]
<i>У синьому небі з берези і дуба.</i>	1 [с]
<i>У синьому морі я висіяв сни,</i>	3 [с]
<i>У синьому морі на синьому глеї</i>	2 [с]
<i>Я висіяв сни із твоєї весни,</i>	3 [с]
<i>У синьому морі з весни із твоєї [4, с. 16].</i>	2 [с]

Повторення “с” у чотиривірші зустрічається 7 разів. Меланхолійно-казковий настрій створюється завдяки частим повторам епітета “синій”, (зустрічається у поезії 9 разів, причому, 7 з них у перших двох строфах) та метафор “висіяти ліс”, “висіяти сни”.

Микола Вінграновський часто вдається до алітерації на “с”. Скажімо, у поезії «Приспало просо променя», повторення звуку “с” підсилюється голосним “о”, створюючи ефект колискової пісні, навіюючи сонний настрій. Ба більше, автор чергує “с” з його дзвінким еквівалентом (звуком “з”), але при цьому зберігає домінантним “с”:

<i>Приспало просо просеня,</i>	3 [с]
<i>Й попростувало просо,</i>	2 [с]
<i>Де в ямці спало зайчєня</i>	1 [с] – 1 [з]
<i>І в сні дивилось косо.</i>	3 [с]
<i>Йому сказало просо: спи,</i>	3 [с] – 1 [з]
<i>Заплющ косеньке око.</i>	3 [с]
<i>Залізли коники в снопи,</i>	1 [с] – 2 [з]
<i>І хмара спить високо [4, с. 163].</i>	2 [с]

Досить частою у ліриці Миколи Вінграновського є алітерація на сонорні. У поезії «Качки летять...» часте повторення звуку “м” (у наведеному чотиривірші зустрічається 11 разів) слугує засобом підкреслення ніжного, мінорного настрою. Ефект елегантності досягається завдяки чергуванню імені “Марія”, зокрема в пестливій формі, та асоціативних з цим найменням слів “мрія” та “мрієчка”, забезпечуючи гармонію змістовної форми поетичного дискурсу:

<i>Маріє, мріє, мрієчко моя,</i>	4 [м]
<i>Моя Марієчко тривожна,</i>	2 [м]
<i>Твоїм гірким, як світ, ім'ям</i>	4 [м]
<i>Мені звучить хвилина кожна [4, с. 18].</i>	1 [м]

Звук є потужним інструментом, завдяки якому автору вдається яскраво виразити емоції, відчуття, настрої. У поезії «Грім» Микола Вінграновський для алітерації використовує комбінацію приголосних “г” та “р”, які, поєднуючись, створюють звуконаслідувальний ефект грому. Вже першими рядками автор ніби “задає тону” всій поезії, більше працюючи не на візуально-зображальний ефект, а на аудіально-відчуттєвий:

<i>Була гроза, і грім гримів,</i>	3 [гр]
<i>Він так любив гриміти,</i>	1 [гр]
<i>Що аж тремтів, що аж горів</i>	1 [гр]
<i>На трави і на квіти [4, с. 159].</i>	

Наведені приклади поезій доводять, що найбільшої художньо-зображувальної ефективності поетичного твору можна досягти, комбінуючи повтори різних груп приголосних. Завдяки таким повторам поетові вдається найповніше відтворити бажане, намалювати так званий “звуковізерунок”. Відтак виникає своєрідний звукообраз, який несе в собі особливе емоційне навантаження. У поезії «Пришерхла тиша – сіра миша...», де автор описує прихід осені, спостерігаємо постійне чергування шиплячих та свистячих звуків:

<i>Пришерхла тиша – сіра миша –</i>	3 [ш], 1 [х], 1 [с]
<i>У жовто-білих комишах,</i>	1 [ж], 2 [х], 1 [ш]
<i>І попелясто від кошар</i>	1 [ш], 1 [с]
<i>Вівці копитце землю пише [4, с. 171].</i>	1 [ш], 1 [з]

Алітерація шиплячих та свистячих звуків у наведеному прикладі межує зі звуконаслідуванням, даючи можливість читачеві ніби почути тишу, шелестіння комишів, що ще більше додає поезії таємничості та своєрідної магії. Неперевершений зоровий та слуховий образ доповнюється використанням автором порівняння (*тиша – миша*) та метафори (*копитце пише*).

Поезія «Але було вже пізно мальвам...», яка належить до циклу інтимної лірики М. Вінграновського, є вдалим прикладом алітерації на “л”. Повторюваність цього звука, який у наведеному чотиривірші є переважно м’яким, створює відповідний настрій:

<i>Але було вже пізно мальвам,</i>	3 [л]
<i>І літові, і ластівкам,</i>	2 [л]
<i>Лиш далечінь синьоблагальна</i>	4 [л]
<i>Когось благала: не пускай! [4, с. 72]</i>	1 [л]

Алітерація досягається завдяки використанню автором слів, які асоціюються з літом (мальви, ластівки, далечінь). Відтак, літера “л” слугує неначе пензлем, який теплою аквареллю “малює” в уяві читача неповторну картину, пейзаж, що випромінює теплі барви.

Поезія «Країно чорних брів й важких повільних губ...» демонструє алітерацію шиплячих, покликану передати відчуття тривоги:

<i>Там час себе по ниточці тороче,</i>	4 [ч]
<i>А тут, а тут, де все тривога й щем,</i>	1 [щ]
<i>Де до душі душа притислася і хоче</i>	2 [ш], 1 [ч]
<i>Ще, ще!.. але куди ж ще?.. [4, с. 241]</i>	3 [щ]

Розглянуті нами приклади засвідчують важливе значення алітерації в поезії М. Вінграновського, яка є важливим імпульсом у формуванні звукових асоціацій. Аналізуючи основні ресурси фоніки, зауважимо, що особливого ефекту алітерація набуває в поєднанні з асонансом. Тради-

ційно, його трактують як повторення однакових голосних звуків у суміжних або ж розташованих недалеко один від одного слова, хоча є деякі незначні розбіжності в позиціях літературознавців. Іван Безпечний визначає асонанс, як “повторення однієї або кількох голосних у суміжних або розташованих недалеко одне від одного слова і то в наголошених складах” [1, с. 116]. Володимир Домбровський послуговується терміном “асонанція” та характеризує його як “повторення ідентичного голосного звука у двох або більше сусідніх словах у наголошених складах”. Автор наголошує, що асонанс є способом “піднесення ефонії вірша” та припускає, що він є старшим за риму, яка з нього виникла [5, с. 113]. Схожим є твердження Ігоря Качуровського, який під асонансом розуміє “співзвучність наголошених голосних” [6, с. 132]. Літературознавчий словник-довідник за редакцією Романа Гром’яка узагальнює найважливіші аспекти асонансу та визначає його як “концентроване повторення голосних звуків у поетичному рядку чи строфі, яке витворює ефект милозвуччя, що набуває особливого змісту у поєднанні з алітерацією” [8, с. 67].

Явище асонансу в поетичній творчості Миколи Вінграновського простежується вже в ранніх творах автора. Поезія «Ходімте в сад. Я покажу вам сад...», яка належить до пейзажної лірики, є яскравим прикладом застосування асонансу на “о”:

<i>У полі спить зоря під колоском</i>	3 [o], 2 [c]
<i>І сонно слуха думу колоскову,</i>	4 [o], 3 [c]
<i>І сонна тиша сонним язиком</i>	3 [o], 2[c]
<i>Шепоче саду сиву колоскову</i> [3, с. 183].	2 [o], 3 [c]

Часта повторюваність звука “о” підсилюється звуком “с” (трапляється у чотиривірші 10 разів). Чергуючи ці звуки, автор наче візуалізує картину чарівного саду, де “спить зоря під колоском” та “тиша шепоче колоскову”. Сполучаючи звукопис із повторюваним епітетом “сонний”, Микола Вінграновський досягає бажаного ефекту.

Рядки поезії «Над гаєм хмара руку простягає» (1965) яскраво демонструють асонанс на “е” та “є”:

<i>Над гаєм хмара руку простягає</i>	2 [є]
<i>І гається, і гається над гаєм.</i>	3[є]
<i>Ще дощ у хмарі, ще вона не знає,</i>	1[є], 3 [е]
<i>Де дітись їй у небі понад гаєм</i> [4, с. 123].	1[є], 2 [е]

Автор не даремно завершує буквою “є” кожен рядок чотиривірша. Таке завершення в поєднанні з перехресним римуванням звучить неначе луна, доповнюючи в уяві реципієнта картину гаю в передчутті дощу. Ба більше, автор посилює асонанс алітерацією приголосного “г”, таким чином ніби граючись буквами: з одного боку, м’яке “є”, з іншого, – грізне “г”. Микола Вінграновський майстерно застосовує вищезгадані прийоми, створюючи, на перший погляд, дивний звуковий симбіоз, а з іншого – особливу звукову метафору.

Поезія «Оксана» яскраво демонструє асонанс на “о”. Ймовірно, автор вибрав цей звук за основу не випадково, адже графічно літера “о” не має ні початку, ні кінця. Ліричною героїнею є Оксана, молода мати, березиня роду людського, який теж є безкінечним. Ім’я, на нашу думку, теж символічне: воно починається на “о”, хоча в самому тексті поезії не згадується жодного разу:

І спродалась, й скупилась, та й додому, 3 [о]
Окрай дороги стежкою собі... 5 [о]
А на обличчі тихомолодому 5 [о]
Цвітуть два маки тихомолоді [4, с. 186]. 3[о]

Поезія також демонструє зв’язок асонансу з римою. Групи слів *додому* – *тихомолодому* та *собі* – *тихомолоді* творять багату риму, яка набуває особливого колориту завдяки використанню авторських неологізмів.

У поезії «Я дві пори в тобі люблю...» автор описує почуття ліричного героя до коханої жінки, яке з часом не згасає, а стає ще палкішим:

В гірчичнім світлі днів осінніх, 6 [і]
На літо старша, ти ідеши, 2 [і]
Й тече твій погляд темно-синій, 2 [і]
Як вітер в затінку небес [4, с. 38]. 2 [і]

Повторюваність звуків “і” автор підсилює алітерацією на “с”, створюючи містичну атмосферу та додаючи поетичним рядкам своєрідної протяжності, яка неначе вабить у таємничий світ. Микола Вінграновський задає певного настрою в першому вірші катрена, увиразнюючи алітерацію асонансом, а згодом поступово послаблює її в наступних віршах, таким чином даючи читачеві змогу поступово заглибитись в себе та уявити змальований образ.

У поезії «В ніч кам’яну, коли темно воді і дорозі» автор описує невимовне бажання ліричного героя завжди бути поруч з коханою людиною. Тут спостерігаємо чергування голосних [і] та [о] з приголосним [н].

В ніч кам’яну, коли темно воді і дорозі, 4 [і], 5 [о], 3 [н]
Коли темно траві і нічого не видно мені, 4 [о], 5 [о], 5 [н]
В ніч кам’яну, коли темно надії й тривозі, – 3 [і], 3 [о], 4 [н]
Будь при мені, будь навіки мені при мені [4, с. 20]. 4 [і], [с]

Як бачимо, такі евфонічні явища, як алітерація та асонанс відіграють важливу роль в поетичній спадщині Миколи Вінграновського. У більшості поезій вони не лише взаємопереплітаються, а й гармонійно поєднуються з іншими фонічними явищами (римою, звуконаслідуванням) та тропами (епітетами, метафорами, символами), інтенсивно впливаючи на сприймання змістовної форми поетичного твору. Явища алітерації та асонансу можна спостерігати як у ранніх поезіях Миколи Вінграновського, так і в поезіях зрілого періоду. Широке та майстерне використання цих засобів дає змогу автору донести читачеві ідею твору,

домогтися якомога більшої виражальної ефективності, передати емоційну напругу. Усе це засвідчує важливу роль алітерації та асонансу в поетичних текстах Миколи Вінграновського, його особливу евфонічну майстерність, яка з роками все більше вдосконалювалася, еволюціонуючи від тембрального забарвлення поезії до її звуко-сислової домінанти.

Література

1. Безпечний І. Теорія літератури / І. Безпечний. – Торонто: Молода Україна, 1984. – 304 с.
2. Бурого С.Б. Мелодія стиха. (Мир. Человек. Язык. Поэзия): [монографія] / С.Б. Бурого. – К.: Collegium, 1999. – 350 с.
3. Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. / М. Вінграновський. – Т.1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
4. Вінграновський М. На срібнім березі. Вибрані вірші / М. Вінграновський. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2014. – 256 с.
5. Домбровський В.Г. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / В.Г. Домбровський. – Дрогобич: Відродження, 2008. – 448 с.
6. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1984. – 207 с.
7. Ласло-Куцюк М. Засади поезики / М. Ласло-Куцюк. – Бухарест: Критеріон, 1983. – 396 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ Академія, 1997. – 752 с.
9. Старовойт Л.В. Поетика лірики Миколи Вінграновського / Л.В. Старовойт // Рідна мова: [освітній кварталник Українського вчительського товариства у Польщі]. – 2012. – Вип. 15. – С. 33-38.
10. Ткаченко А. Мистецтво слова : [підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів] / А. Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.
11. Томашевський Б.В. Теория литературы. Поэтика: [учеб. пособие] ; вступ. стаття Н.Д. Тамарченко / Б.В. Томашевський. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 334 с.
12. Якобсон Р.О. Вопросы поэтики: [постскрипtum к одноименной книге] / Р.О. Якобсон // Работы по поэтике: [сборник статей]; под ред. М.Л. Гаспарова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 80-98.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.04.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Піхманцем Р. В.*

**ALLITERATION AND ASSONANCE IN
M. VINGRANOVSKI'S POETRY****S. Ye. Kovtun***Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;**Chair of Ukrainian Literature;**76018, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko St., 57; ph. +380(342)59-60-74*

The article deals with the issue of alliteration and assonance in Mykola Vigranovski's poetry. Their connection with other euphonic phenomena, as well as with the figures of speech and stylistic figures is traced. Special euphonic skills of the author are emphasized.

Key words: *alliteration, assonance, euphonic phenomena, symbol, figures of speech, expression.*